

Ur *Fjärde Internationalen* 3/88

Anna Libera:

En vår som aldrig upphör

Invasionen av Tjeckoslovakien i augusti 1968 var en milstolpe i stalinismens sammanbrott. Den orsakade bland annat en akut kris i de stora kommunistpartierna i väst, en kris som senare blivit kronisk och alltmer uttalad. Den visade också att de byråkratiskt styrda kollektivistiska ekonomierna hade hamnat i en återvändsgränd, som nu har tvingat Gorbatjov att genomföra sin perestrojka i Sovjetunionen. Med vissa reservationer kan Tjeckoslovakien kallas ett första experiment med den sortens reformer uppifrån. Lärdomarna därifrån är ännu viktigare idag, 20 år efter de ”broderliga” stridsvagnarnas inmarsch i Prag.

Efter hårda sammandrabbningar i början av januari 1968 utsåg det tjeckoslovakiska kommunistpartiets centralkommittés presidium Alexander Dubček till general-sekreterare. Först 4 mars började man i hemlighet att sprida en detaljerad utskrift av presidietts möte. Där stod bland annat följande att läsa:

Under diskussionens lopp präglades överläggningarna om hur man skulle tillämpa partiets politik av en konflikt mellan det gamla och det nya. En strömning framträdde som nästan helt bortsåg från vilket skede den socialistiska utvecklingen i vårt land hade nått, och envist försvarade utslitna former för partiarbetet.

I dess ögon var orsakerna till vårt misslyckande i första hand ekonomiska svårigheter, otillräckligt ideologiskt arbete, en lättsinnig och liberal attityd på det ideologiska området, resultatet av västs ideologiska avledningsmanövrer. För denna strömning var demokratin inom partiet och i landet tillräcklig. En talare uttryckte t.o.m. uppfattningen att det fanns 'för mycket demokrati' i vårt land.

Gentemot denna uppfattning uppstod mycket markerade strömningar... som krävde en ny inriktning... De talade om behovet att höja det politiska arbetet till en nivå som motsvarar dagens samhälle, och tar hänsyn till den vetenskapliga och tekniska revolutionens effekter.

Ekonomins utveckling och de nya formerna för dess skötsel krävde oundvikligen en förändring av partiets metoder att leda, så att det bildades ett tillräckligt brett fält för olika samhällsgrupper att ta initiativ och verka offentligt.

(Återgivet av Jiri Hájek i *Ten Years After*.) Den brokiga andra strömningens talesman blev Alexander Dubček. Pragvåren hade inletts. I och med publiceringen av det tjeckoslovakiska kommunistpartiets *Handlingsprogram* 5 april 1968 började den hetta till.

Effekterna av Chrusjtjovs ”av-stalinisering”

Ett av den tjeckoslovakiska reformrörelsens särdrag, en faktor som förklarar dess masskaraktär och snabba utbredning, är det faktum att kommunistpartiet, och därmed samhället i dess helhet, knappast berördes av den ”av-stalinisering” som inleddes av Chrusjtjov vid Sovjetunionens kommunistpartis (SUKP) 20:e kongress 1956.

Jämfört med Polen och Ungern hade det tjeckoslovakiska kommunistpartiet (TjKP) fortfarande ett brett stöd bland breda lager av arbetare, och tvingades därför inte av folkliga påtryckningar att ändra sin stalinistiska praktik och ledning. Förvisso hade man släppt några politiska fångar, men de försagda försök till debatt som en del intellektuella gjorde 1956 kvästes snabbt. Novotný, TjKP:s främste ledare, drog

lärdomarna från Polen och Ungern och stärkte partidisciplinen och intensifierade ”kampen mot revisionismen”.

Denna hårdare attityd ledde i slutändan till ett ökande missnöje. Det märktes först inom intelligentsian, som menade att den stod i skarp motsättning till den politik av ”fredlig samexistens och öppenhet” som Sovjetunionen förespråkade, och i motsättning till Chrusjtjovs nya fördömanden av stalinismen vid SUKP:s 21:a kongress i oktober 1961.

I och med den fördjupade ekonomiska krisen missnöje fick intelligentsians ett gensvar i början av 60-talet,. Under flera år sjönk tillväxttakten – 1962 blev den noll, för att 1963 bli negativ (-3%). Unga partiekonomer som Ota Šik skyllde snabbt på att man alltför slaviskt hade efterapat den sovjetiska industrialiseringsmodellen, den hypercentraliserade planeringen och fabriksledarnas inkompetens – de utsågs oftare utifrån hur fogliga de var gentemot partiet än utifrån hur dugliga fabriksledare de var.

I början av 60-talet fördjupade och stärkte dessa kriselement varandra, och medförde att dessa år blev en period av allt öppnare debatt och allt öppnare kritik.

Ekonomiska reformer knyts till politiska förändringar

Den ekonomiska politikens misslyckande innebar att det tjeckoslovakiska kommunistpartiets ledare inte kunde undvika en diskussion vid den tolfte partikongressen med medlemmar som föreslog djupgående reformer av ekonomins funktionssätt. Men även om det verkligen ägde rum en diskussion vid denna kongress, så antogs inga konkreta åtgärder. Under de följande månaderna fördes debatten i den ekonomiska pressen (främst Hospodarské Noviny). Ota Šik, en av de ledande reformivrarna, förde fram uppfattningen att ekonomiska reformer kunde genomföras först när landets politiska och ekonomiska strukturer genomgått tillräckliga förändringar.

Han var mot alla tabuföreställningar och för en öppen diskussion om alla problem. Enligt honom borde planen svara mot befolkningens behov (och inte tvärtom!) – det kollektiva ägandet var ett medel och inte ett mål. Han krävde en decentraliserad planering, relativt självstyre för de olika produktionsenheterna, han var för att lagen om tillgång och efterfrågan skulle tillämpas vid prissättningen, och han krävde en ”effektiv” skötsel av företagen. Det senare skulle bland annat innebära rätt att avskeda arbetare.

Det var inte dessa senare aspekter som fick fart på de konservativa inom TjKP. (Lieberman och Trapeznikov i Sovjetunionen föreslog vid denna tidpunkt samma åtgärder utan att möta några negativa reaktioner.) Deras reaktion utlöstes av ekonomernas envetna ifrågasättande av partiets monolitism och absoluta monopol över det ekonomiska och politiska livet. Šik upprepade ständigt att det inte gick att stimulera ekonomiska initiativ utan att det fick effekter på det politiska området. De konservativa var också rädda för att deras jobb skulle hotas om cheferna skulle väljas på grundval av sina kunskaper och inte utifrån hur de följde partilinjen.

Reformerna bromsas av partiapparaten

Men de avväpnades. Den ekonomiska krisen underblåste diskussionen, och det var svårt att svara med en hyllning till den tidigare politiken. Följaktligen proklamerades reformerna i princip 1964, även om de antogs först i början av 1967. Men partiapparaten hindrade att de tillämpades, och genomförde en demagogisk kampanj på fabriksfabrikerna om vilka effekter de skulle få (effekter som skulle bli reella för arbetarna). De försökte också ställa arbetarna mot de intellektuella.

Samtidigt gick de intellektuella, uppmuntrade av SUKP:s 22:a kongress, på offensiven angående bokslutet över stalinismen. Vid centralkommitténs plenarmöte i april 1963 tvingades Novotný lägga fram en rapport om ”de brott mot partiets principer och den socialistiska legaliteten som begicks under personkultens dagar”.

I praktiken var detta lika med att åter öppna Slánský-rättegångarna åtta år efter att de avslutats. Men rapporten ansågs så explosiv att bara en mycket nedbantad upplaga spreds till medlemmarna. Till och med denna urvattnade version gav upphov till våldsamma reaktioner.

Men det var frågor som mer direkt berörde den nationella kulturen som mobiliserade de intellektuella, i synnerhet återupptäckten av Kafka, en av Tjeckoslovakiens största författare, som förbjöds i sitt eget land därför att han ansågs vara alltför pessimistisk och dekadent. I februari 1963 skrev Edvard Golstücker en första artikel till Kafkas försvar i författarförbundets tidning *Literární Noviny*.

I maj hölls en internationell konferens om Kafka i Prag. Hans skrifter utnyttjades för att angripa det byråkratiska systemet. De slovakiska författarnas kongress i april 1963 visade att de intellektuella hade en ledande roll i att avslöja Novotnýs byråkratiska diktatur.

Ekonomernas och de intellektuella gemensamma tryck tvingade diktaturen på defensiven, och dess svar blev det enda medel den förstod – förtryck. Centralkommittén trappade upp sina varningar, och en våldsam kampanj inleddes mot intelligentsian. Vissa publikationer, som till exempel *Tvar*, förbjöds. I januari 1967 antogs slutligen en mycket sträng lag som ytterligare skärpte censuren. Långt från att få avsedd effekt kom denna attityd att radikaliserade de intellektuellas krav, och fick dem att ena sig med liberalerna i TjKP:s ledning.

Författarförbundets fjärde kongress i juni 1967 gav en god bild av situationen, och markerade i själva verket inledningen på fientligheterna. De kulturella och politiska diskussionernas flöt samman. Censuren fördömdes. Alexander Solsjenitsyns brev till Sovjetunionens författarförbund lästes upp (det hade ännu inte spridits bland författarna i Sovjet). Men framför allt hördes allt fler anklagelser mot Novotný och hans personregim.

Än en gång blev Novotnýs enda svar förtryck. Författarförbundets nya ledning erkändes inte av partiet. Tidskriften *Literární Noviny* fråntogs dem. Ledande intellektuella som L. Vaculík, A. Liehm och P. Klíma uteslöts ur partiet. Men den våldsamma kampanjen mot författarförbundet i pressen hjälpte bara till att sprida nyheterna om vad som hade hänt på kongressen.

Trots det yttre skenet var Novotný-ledningen på defensiven. Den hade inga lösningar att erbjuda reformivrarna, utom repressiva åtgärder. Liberaler och konservativa drabbade nu öppet samman i centralkommittén. Liberalernas talesman Alexander Dubček (partiledare i Slovakien), utmanade Novotnýs personliga makt och anhopning av poster (han var både partisekreterare och president).

Dubčeks ”palatsrevolution”

Centralkommitténs plenarmöte i slutet av 1967 och början av 1968 skulle besluta i frågan om att inneha flera poster. Men ingen lät sig luras av det. Huvudfrågan var reformerna och kampen om partiledningen, som alla såg som det viktigaste verktyget för att genomdriva reformerna. De våldsamma angreppen mot Novotný fick honom

att avgå som partisekreterare. Han hoppades med denna taktiska gest samla en konservativ majoritet.

Men manövern misslyckades, och 5 januari godtog centralkommittén Novotnýs avskedsansökan och utsåg Alexander Dubček till TjKP:s partiledare. Novotný förblev president, och hans anhängare var fortfarande talrika i TjKP:s ledande organ. Ingenting av det som hände på plenarmötet gav en förvarning om de följande månadernas händelser.

Det var en palatsrevolution av sedvanligt slag inom de byråkratiska regimerna. Brezjnevs reaktion var en god indikation på detta. När Novotný vädjade till honom i Prag att komma till hans hjälp, sade han bara ”det är ditt problem”. Men han stannade till i Bratislava på hemvägen för att granska den blivande partisekreteraren Dubček.

Efter sin seger räknade den nya partiledningen inte med att behöva göra några radikala förändringar. De tänkte sig att de gradvis skulle omvandla partiet inifrån, och tänkte utnyttja de intellektuella för att skaka om den konservativa apparaten lite. Som avslutning på denna gradvisa process skulle en kongress i slutet av 1969 eller början av 1970 institutionalisera de förändringar som genomförts.

Men i linje med sina uppfattningar inledde den nya ledningen en diskussion om landets problem. Författarförbundets revoltörer återupptogs i partiet, och förbundet återfick sin veckotidning. Under det nya namnet *Literární Listy* skulle denna tidning leda debatten (i slutet av februari och början av mars såldes mer än en halv miljon exemplar av tidningen). Pressen, radion och televisionen blev språkrör för befolkningens frågor, farhågor och förhoppningar.

Farhågorna och förhoppningarna stärktes av Novotnýs och hans anhängares fortsatta närvaro i de ledande organen, och av Alexander Dubčeks uttalanden. Efter general Sejmans avhopp till väst blev det känt att Novotný i början av januari, när han insåg att hans sak var förlorad, försökte organisera en militärkupp. Därefter var det omöjligt att stoppa en diskussion om de konservativas ställning i partiet och landet.

Vid massmöten i mars insåg partiledarna vad befolkningen ville. Den var med dem, men den krävde att de förändringar som genomförts och utlovats skulle befästas genom att man gjorde sig av med Novotný och hans anhängare i partiet.

Alla samhällssektorer berördes. Fackföreningarna krävde att strejkrätten återinfördes. Studenterna skapade ett oberoende studentparlament. Frön till politiska partier och olika sorts föreningar bildades. Till och med censorerna organiserade sig och krävde ett avskaffande av censuren! Inför dessa folkliga påtryckningar avgick Novotný 21 mars 1968, och ersattes av Svoboda som president.

Försök att tillfredsställa både byråkratin och massorna

Men Dubček och hans anhängare var väl medvetna om att problemet gick utöver personen Novotný. Massrörelsens dynamik bröt de begränsningar de hade satt upp. Den hotade att radera deras planer att gradvis omvandla partiet och samhället uppifrån. Många inom TjKP och massorganisationerna trodde inte att politiken efter januari kunde genomföras tillsammans med de konservativa, och de krävde en ”institutionalisering” av politiken med hjälp av en speciell partikongress.

Vid centralkommitténs plenarmöte i april vände sig Dubček till två olika åhörarskaror – en förbehållsam centralkommitté och en allmän opinion som var långt före den. Han lugnade den första genom att förkasta tanken på en speciell partikongress. Han försökte lugna den andra genom att utse välkända liberaler till viktiga politiska poster.

František Kriegel utsågs till ledare för Nationella fronten (en grupp erkända och kontrollerade partier och organisationer som officiellt var självständiga från kommunistpartiet). Jozef Smrkovský utsågs till ordförande för Nationalförsamlingen, och Černík till premiärminister. Dessutom fick han *Handlingsprogrammet* antaget.

Som så ofta händer tillfredsställdes ingen av denna kompromiss. De konservativa förhindrade att handlingsprogrammet (som i själva verket var mycket återhållsamt) genomfördes. De intellektuella och folket i sin helhet såg att den konservativa apparaten satt kvar. De började bli misstänksamma och ökade påtryckningarna för en specialkongress.

Men bildandet av Černíks regering var ingen tom gest. Den genomförde ett omfattande liberaliseringsprogram – en lag om församlingsfrihet, frihet att resa, en lag om rehabilitering och kompensation, oberoende för domstolarna, en restriktiv definition av inrikesministeriets befogenheter, och en lag om arbetarråd. Flera av dessa åtgärder utnyttjades för att påskynda och utvidga diskussionen om de nödvändiga reformerna.

Det uppstod sprickor inom den nya ledningen. Som svar på de konservativas förhållningsåtgärder intog en grupp under ledning av Smrkovský och Černík mer radikala ståndpunkter, som fick ett allt större gensvar inom arbetarklassen. Många av de lokala partikonferenser som ägde rum i slutet av april krävde en specialkongress.

En oavsiktlig allians mellan de konservativa och de progressiva ledde slutligen till att en sådan kongress sammankallades. Vid CK-mötet i slutet av maj försökte Dubček än en gång förhålla frågan. Men Novotný intensifierade sina angrepp, och ledningens mer radikala flygel gav honom ett våldsamt svar. CK utslöt Novotný. Hans anhängare krävde då att en kongress snabbt skulle sammankallas. De ville utnyttja de positioner de fortfarande hade inom apparaten för att vinna över delegater till sina ståndpunkter. Så vid mötets slut beslutade man att utlysa en kongress till början av september, och hålla demokratiska delegatsval vid regionala kongresser.

Samtidigt som alla krafter koncentrerades på att förbereda de regionala konferenserna publicerade Ludvík Vaculík ett långt dokument, ”*Två tusen ord*”. Detta dokument återspeglade en viktig utveckling inom en del av intelligentsian och den allmänna opinionen. Det hyllade alla de politiska initiativ som partiledningen tagit sedan januari. Men det varnade för att lita blint på den, och uppmanade arbetarna och ungdomarna att själva ta ledningen i kampen för att omvandla samhället.

Hot från Warszawapaktsländerna

Dokumentet återspeglade besvikelsen över Dubček-ledningens undanflykter och fruktan att en del framsteg hotades om ”demokratiseringen” inte institutionaliserades. Det kom att stå i centrum för debatten inför delegatsvalen till septemberkongressen. De konservativa såg det som en bekräftelse på alla sina farhågor. Liberalerna försökte tona ned det och betonade författarnas goda avsikter. De fördömde bara de ”olyckliga fyrtio orden”, det vill säga de som uppmanade massorna till självständig handling.

Dokumentet blev ”broderländernas” främsta förevändning att erbjuda det tjeckoslovakiska partiet sin ”internationalistiska” hjälp, med motiveringen att partiet var hotat av en ”offensiv från kontrarevolutionära krafter”. I slutet av juni började situationen i Tjeckoslovakien bli beroende av Warszawapaktsländerna ökande påtryckningar och hot mot TjKP:s ledning.

De sovjetiska ledarna hade betraktat omstuvningarna i det tjeckoslovakiska partiets ledning utan någon större oro. Dubček var en trogen allierad till Sovjet, och hans projekt var trots allt måttfullt. Som ett svar på massrörelsens uppsving och den fria debatt som rasade i landet, och vad sovjetledarna menade var en överdriven känslighet från de nya ledarnas sida för påtryckningar underifrån, fick vi i mars se en förändring av denna inställning.

Beslutet att sammankalla en specialkongress påskyndade saker och ting. Det faktum att partiet tappade kontrollen tolkades i själva verket som att det inte fanns någon återvändo. I början av juli skickade Sovjetunionen, Polen, Östtyskland, Ungern och Bulgarien ett brev till TjKP:s presidium, där man uttryckte sin oro över hur situationen utvecklades. Presidiet svarade att det var för bilaterala möten med broderpartierna för att informera dem om situationen. Men de fem ville ”instämma” det tjeckoslovakiska partiet inför dem, och hoppades på det sättet kunna utnyttja sprickorna inom det.

Trots det möttes de fem i Warszawa 14-15 juli, och skickade ett brev till Prag där de riktade TjKP-ledarnas uppmärksamhet på ”den offensiv som reaktionen med imperialismens hjälp förde mot partiet och det socialistiska systemets grundvalar.” De uttryckte sitt bristande förtroende för Pragledarna som inte såg dessa faror, och talade högljutt om kontrarevolutionärer inom den tjeckiska partiledningen. Situationen påstods vara så allvarlig att den inte längre bara berörde TjKP, utan krävde hela den socialistiska gemenskapens ingripande.

Dubček tillkännager Sovjets ”förståelse”

I sitt svar tillbakavisade det tjeckoslovakiska presidiet dessa anklagelser, och försvarade den linje de följt sedan januari. En omfattande rörelse växte fram i landet mot vad man ansåg vara en oacceptabel inblandning. Presidiets brev fick stöd från samtliga partiorgan och massorganisationer. Förberedelserna inför specialkongressen fortskred enligt schemat. I början av juli valdes delegaterna vid regionala konferenser. Mer än 80% var allierade med de progressiva (och 10% av dessa karakteriserades som ”radikaler”).

För att lugna sovjetledarna hölls ett bilateralt möte 29 juli vid gränsen mellan Sovjetunionen och Tjeckoslovakien. Innehållet i diskussionerna är inte känt. Men när Dubček återvände från dem informerade han sina anhängare om Sovjets ”förståelse”. Kanske försökte han övertyga sig själv om detta. Samtidigt vägrade han lyssna till några generaler, som oroligt pekade på ovanliga trupprörelser bland Warszawa-paktens styrkor. Trupperna gick in i Prag 21 augusti 1968.

Ända till slutet hoppades Dubček kunna försona något som i byråkratins värld inte går att försona – nämligen demokratisering och partiets ”ledande roll” och maktmonopol, det nationella oberoendet och ett accepterande av att underkasta sig Kremlbyråkratins intressen. På detta sätt både väckte han de tjeckoslovakiska arbetarnas förhoppningar och lämnade dörren öppen för de vars enda mål var att krossa dem.

Massiv sovjetisk invasion

Sovjets massiva militära invasion var tänkt att förlama befolkningen. I så måtto som ingen del av den tjeckoslovakiska armén kunde göra motstånd, och massorna under den föregående perioden inte hade skaffat sig medel för självförsvar, var chansen för en ”ungersk” konfrontation liten. Vad sovjetledarna i första hand ville var därför att utnyttja truppernas närvaro till att återupprätta byråkratins kontroll över de politiska institutionerna, så att de i ett andra skede kunde använda dessa institutioner till att

besegra folkrörelsen. Dubček-ledningen skulle tyvärr visa sig vara ett fogligt verktyg för genomförandet av denna plan.

Den spontana massrörelsen av obehäpnat motstånd mot ockupationen visade arbetar- och ungdomsmassornas djupa hängivenhet till Prag-vårens frihetsideal. Men själva dess omfattning skulle snart avslöja konsekvensen av att det inte hade vuxit fram något oberoende ledarskap innan invasionen ägde rum. Trots många vänsterkommunisters fantastiska motstånd lyckades de inte skapa detta ledarskap under de underjordiska förhållanden som existerade efter 21 augusti. Tillsammans med Dubčeks kapitulation beredde detta vägen för segern för ”normaliseringen” under 1969.

Sovjetunionen hade ingen lätt uppgift. De ville inte få till stånd en rent militär lösning. De ville använda militära påtryckningar för att ”lösa” krisen politiskt. De behövde återupprätta det tjeckoslovakiska kommunistpartiets legitimitet. Men vilka personer kunde genomföra det? Novotný var alldeles för misskrediterad. Andra konservativa, som Indra och Bilak, hade inget stöd bland arbetarna. Det fanns inga alternativ till gruppen kring Dubček. De måste själva sopa igen spåren efter den rörelse de hade startat.

Pragvårens ledare hämtades därför till Moskva, där de kördes genom mangeln, som en av deltagarna, Zdenek Mlynář, skrev i sina memoarer. Men det är inte dessa påtryckningar som förklarar deras kapitulation – undertecknandet av Moskvafördraget och accepterandet av ett ”tillfälligt utplacering” av Warszawapaktstrupper på tjeckiskt territorium. Trots allt vägrade en av ledarna, Frantisek Kriegel, att skriva under.

Den främsta orsaken till deras kapitulation finner vi i Dubčeks uppfattningar, i hans förpliktelser mot framför allt TjKP-byråkratins och den ”internationella kommunistiska rörelsens” intressen. Denna lojalitet gick före de tjeckoslovakiska massornas intressen. Givetvis fanns det meningsmotsättningar mellan TjKP och Moskva. Men i Dubčeks och hans anhängares ögon var dessa av taktisk natur, och de tänkte sig aldrig att dessa motsättningar kunde leda till en brytning. Dubčeks ståndpunkt i Moskva, och framför allt när han återvände till Prag, visar helt klart att han aldrig någonsin tänkte förkasta Moskvafördraget och lita till motståndsrörelsen, som omfattade den överväldigande majoriteten av Tjeckoslovakiens befolkning.

Så fort man tillkännagav undertecknandet av Moskvafördraget 27 augusti förkastades det av den nya centralkommittén. Men när Dubček-ledningen återvände till Prag ogiltigförklarade den den fjortonde partikongressen. Den återupprättade centralkommittén från 1966. Det tillkom några få medlemmar som valts 22 augusti. Men mot dem stod en mängd konservativa, och de hade ingen möjlighet att påverka händelseutvecklingen, även om de trots påtryckningar inte tvekade att protestera mot ockupationen vid CK-mötet 31 augusti 1968 (i synnerhet gällde detta Jaroslav Sabata).

Kvalitativt språng för självorganiseringen

Det omedelbara resultatet av CK-mötet blev att massmobiliseringarna minskade, eftersom Dubček-ledningen var det enda ledarskap som hade någon auktoritet. Inom befolkningen härskade i september och början av oktober en vänta-och-se-attityd, i förhoppningen att Dubček trots allt skulle lyckas rädda Pragvårens viktigaste reformer.

Även om atmosfären inte gynnade gatudemonstrationer mot ockupanterna, var stämningen inte heller präglad av blind tilltro till partiledningen. Det var under denna period som massornas självorganisering tog ett kvalitativt språng, i synnerhet genom att arbetarråd valdes vid alla företag. Dessa val föreskrevs i Lagen om arbetarråd, men nu antog de en direkt politisk dimension som de troligen inte hade fått under andra omständigheter. På samma sätt stärkte studenterna sina oberoende organisationer.

De blygsamma förhoppningar som knöts till Dubček-ledningen efter invasionen kom snabbt på skam. I slutet av oktober började demonstrationerna igen. 28 oktober, på 50-årsdagen av den tjeckoslovakiska statens grundande, marscherade tusentals demonstranter i Prag med krav på tillbakadragande av de sovjetiska trupperna. Vid tidpunkten för de officiella festligheterna 6 och 7 november var demonstrationerna ännu större. Ledningens svar blev att förbjuda de tre tidskrifter som stod i spetsen för motståndet – *Politika*, *Literární Listy* och *Reporter*.

Studenterna var de första som insåg att man måste återuppta aktionerna mot ockupationen och skapa ett ledarskap som var oberoende från gruppen kring Dubček. De beslutade sig för att ta ett initiativ strax innan CK:s plenarmöte i november, ett möte som sågs som ett test på TJKP-ledarnas verkliga avsikter. De bildade en aktionskommitté som företrädde samtliga skolor, och i december omvandlades den till ett studentparlament.

På Karel Kovandas, Petr Uhls och Jiří Müllers begäran sammankallade aktionskommittén en demonstration 17 november. Demonstrationen förbjöds och förvandlades genast till en två-dagars sittstrejk på universitet och högskolor över hela landet. I ett ”Brev till arbetar- och bondekamraterna” sade studenterna bland annat:

Vi går inte med på att man ger oss överhöghet i ord, medan vi i verkligheten hela tiden utsätts för påtryckningar utifrån... Vi nöjer oss inte med vaga uttalanden om behovet av en politik som är öppen för övervakning, när vi i själva verket vet mindre och mindre om våra ledare... Arbetarklassen är modig, vis och flitig. Den grips inte av panik. Den ger inte upp. Den vill ha fred och vänskap med alla länder, rättvisa, demokratisk socialism, en socialism med ett mänskligt ansikte. Den avskyr våld och orättvisor, förnedring, förtryck...

Det som gjorde dokumentet märkvärdigt var att det existerade överhuvudtaget och rättframt förklarade att arbetarna började bli trötta på Dubček-ledningens manövrer. Brevet blev signalen till förnyade aktioner från massorganisationernas sida. Det spreds från fabrik till fabrik. Studenterna inbjöds att tala på fabriksgolven. Delegater av arbetare kom till de ockuperade universiteten.

Många fabriker lovade att strejka om studenterna angreps. Arbetarna vid Skoda-fabriken i Plzen tog ställning för att man skulle välja en ny ledning som ”skulle förbinda sig att genomföra den politiska och organisatoriska demokratiseringsprocessen”. De 22.000 arbetarna vid stålverket i Kladno krävde att de ledare som var mot demokratiseringen skulle avgå.

Gruvarbetarna i Ostrava och arbetarna vid CKD-fabriken i Prag intog liknande ståndpunkter. De senare genomförde till och med en varningsstrejk 22 november, när studenterna i Prag trots en utrymningsorder [stannade kvar]. De intellektuella anslöt sig helt till rörelsen.

När Dubček-ledningen ställdes inför denna rörelse, satte den punkt för alla förhoppningar den hade väckt. Den stärkte polisens närvaro i Prag. Den beslöt att censurera all information om studentstrejken, och inledde en kampanj som fördömde de ”ansvarslösa personer” som påstods stå bakom den.

Men vid denna tidpunkt höll arbetarnas förtroende för ledningen i Prag på att rasa samman. Massrörelsen hade inte lett till att det vuxit fram ett nytt ledarskap med bred auktoritet. Studenterna erkände själva detta när de 21 november beslutade att avblåsa sin strejk:

Händelserna antog en omfattning och styrka som vi inte hade förväntat oss... Under denna kris insåg vi hur dåligt förberedda vi var... ingen hade förutsett att händelserna skulle anta en sådan karaktär.

Under aktionerna växte en bred förtrupp fram kring enhetsfronten mellan studenterna och fackliga aktivister på de stora arbetsplatserna. En pakt tecknades mellan det mäktiga metallarbetarfacket och studentförbundet i Prag. Den var ämnad att bli ett verkligt handlingsprogram. Och enligt den normaliserade Nationella Frontens ordförande fick den *"Två tusen ord"* att likna en barnvisa.

Liknande pakter undertecknades mellan många andra fackföreningar, och dessa samordnade organ fortsatte att fungera fram till våren 1969. Denna breda mobilisering kunde dock inte upprätthållas hur länge som helst utan ett politiskt mål. Men de kadrer som kunde ha omformat denna mäktiga motståndsrörelse till en politisk offensiv för att splittra partiledningen och undergräva ockupanternas politiska verktyg förblev uppsplittrade. De var aktiva i motståndet, men förblev dolda i massorganisationerna. De hade inga inbördes band och lyckades inte definiera sina mål. De första erfarenheterna var alltför korta.

Två händelser kom att bidra till demoraliseringen av motståndet i början av 1969. Sedan hösten hade meningsmotsättningar funnits i gruppen kring Dubček. Husák och Strougal började öppet sluta upp bakom ryssarna, och intensifierade påtryckningarna för att påskynda normaliseringsprocessen. I december började Husák offentligt kräva att Smrkovský skulle sparkas som ordförande för Nationalförsamlingen.

En mängd resolutioner till stöd för Smrkovský kom från fabriker över hela landet. Men 5 januari fördömde han i ett TV-tal de som försvarade honom. Två dagar senare avpollletterades han. Det var ett tecken på att Pragvårens populäraste ledare började överge slagfältet. Det var också signalen för många fortfarande tveksamma partikadrer och funktionärer att välja sida i tid och sluta upp bakom Husák.

Jan Palachs självmord – han offrade sig i Prags centrum 16 januari – var en symbolisk händelse som visade att även om befolkningen fortfarande var beredd att mobilisera "en masse", hade den förlorat hoppet om att dess krav skulle tas upp av TjKP och att de kunde vinna.

21 januari marscherade 100.000 demonstranter förbi Wencelastorget. För första gången ersatte den tjeckoslovakiska republikens flagga från 1918-39 den röda fanan i ledningen för demonstrationen. Det markerade att befolkningen besvarat TjKP:s förräderi med att ändra inställning. Vid Palachs begravning 25 januari defilerade 1 miljon människor i tystnad genom huvudstadens gator. De hade inte längre några krav. De hade inte längre några rättigheter, utom att vara tysta.

I slutet av februari sade Dubček till en församling av poliser: "Vi har lyckats övervinna det mest akuta skedet i januarikrisen." Han hade rätt. Han fyllde inte längre någon funktion för ockupanterna. 28 mars, en fredag, besegrade det tjeckiska hockeylandslaget Sovjet med fyra mål mot tre. Demonstrationer mot ockupationen spreds i städerna.

Kreml genomförde då del två av sin intervention. Generalerna Gretjko och Semjonov tillsatte Husák och avsatte Dubček. Den senare förpassades som ambassadör till Turkiet, där han höll tyst. I januari 1970 kallades han hem och uteslöts ur partiet. Det var belöningen för hans lojalitet.

Det krävdes uteslutning av hundratusentals partimedlemmar, avskedanden, hot att spoliera barnens utbildning, tvångsexil och arresteringar för att knäcka massrörelsen.

Vägen till normalisering i skuggan av de sovjetiska stridsvagnarna underlättades också av ekonomiska eftergifter, huvudsakligen inom konsumtionsvarusektorn.

Till skillnad från Polen på 80-talet genomgick Tjeckoslovakien på 70-talet en relativ ekonomisk tillväxt. Men styrkan hos den regimfientliga oppositionen, vilken idag omgrupperats i Charta 77, vittnar ännu 20 år efteråt om hur bred och djupgående den rörelse var som skakade Tjeckoslovakien på våren 1968.

(Översättning: Göran Källquist. Översatt ur **International Viewpoint** nr 146)